

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „ДИМИТЪР А. ЦЕНОВ“ СВИЩОВ
ФАКУЛТЕТ „СТОПАНСКА ОТЧЕТНОСТ“
КАТЕДРА „КОНТРОЛ И АНАЛИЗ НА СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ“

ПРЕСИЯН ИЛИАНОВ ВАСИЛЕВ

МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ ЗА
ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА РИСКА ОТ ИЗМАМИ ПРИ
ВЪНШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
по докторска програма: Счетоводна отчетност, контрол и анализ на
стопанската дейност (контрол)

Научен ръководител:
доц. д-р Силвия Костова

СВИЩОВ,
2020 г.

Дисертационният труд е обсъден от катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност” и предложен за защита.

Дисертационният труд е в обем от 189 стандартни страници и се състои от въведение, изложение в три глави, заключение, декларация за оригиналност и достоверност, списък с използваните съкращения, списък с използваните аббревиатури и приложения.

Откритото заседание на научното жури за защита на дисертационния труд ще се проведе на 09.04.2021 г. в Заседателна зала „Ректорат“ при СА „Д. А. Ценов“.

Материалите по защитата са на разположение в отдел „Докторантура и академично развитие“.

I. ОБЩА ХРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Въпросите, свързани с идентифицирането на риска от измами при одита в публичния сектор на икономиката, са продиктувани от важността на този аспект за неговата ефективност и ефикасност, както и за повишаване добавянето на стойност от неговото осъществяване при управлението на публичните средства. По-важните фактори, обуславящи съществуването на риск от измами при разпореждане с публични средства, са непрекъснатите промени, които протичат в организациите от публичния сектор – промени в нормативната уредба, дигитализирането и цифровизирането на значителна част от дейностите в организациите, компетентността на служителите и ръководителите и т.н. Тези фактори обуславят нова среда, в която потенциално се създават благоприятни условия за извършване на измами, което повишава риска от неефективно и неефикасно управление на публичните ресурси.

Промените в методиката за идентифициране и оценка на рисковете от измами изисква адекватни одиторски процедури, които следва да бъдат обвързани с качеството на информацията и документирането на процесите, протичащи на всички нива на управление. Заедно с това субектът на контрол следва да провери значимостта на риска, да оцени вероятността от възникването му и да прецени какви действия да осъществи, с цел управление на тези рискове. Тези процеси благоприятстват от една страна усъвършенстването на методическия инструментариум, а от друга - постигането на по-висока ефективност при идентифицирането и оценката на риска от измами.

Акцентът в разработката е поставен върху методиката за идентифициране и оценка на риска от измами при осъществяваните одити от Сметната палата на Р България. Във връзка с това *познаването на същността, особеностите, проявите форми на измамите и видовете им*

е от изключителна важност за одиторите от Сметната палата.

Повишаването на качеството на одиторската дейност и резултатите от нея са в пряка взаимовръзка с адекватността на методиките и техниките за идентифициране и оценка на рисковете от измами.

Вниманието в дисертационния труд е насочено към общоприетите практики за дефиниране на измамата и разграничаването ѝ от останалите форми на несъответствия като нередност, грешка, корупция, подкуп, както и към прилагания от одиторите от Сметната палата методически инструментариум за идентифициране и оценка на риска от измами при осъществяване на външния одит в публичния сектор. Следователно, изследването е продиктувано от следните **обстоятелства**:

- измамите са осъзнато и преднамерено човешко действие, което се разпростира в различни части на икономиката и обществените отношения, което е продиктувано от стремежа на отделните личности, които ги извършват, да постигнат лична изгода и облагодетелстване за себе си, независимо от факта, че оцеляват други участници в конкретен процес или отношение;
- борбата срещу измамите изисква извършване на допълнителни разходи, имащи за цел създаване на контролни структури или подобряване на съществуващите, които имат правомощия за идентифициране, предотвратяване и разкриване на измами;
- промяната в средствата, методите и техниките за извършване на измамите изисква от институциите непрекъснато усъвършенстване на инструментариума за идентифициране и оценка на рисковете от измами, с цел подобряване на контролната им дейност.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване в дисертационния труд е *влиянието на рисковете от измами върху дейността на организациите от публичния сектор*. Предмет на разработката е *методическият инструментариум, използван от външните одитори на Сметната палата за идентифициране и оценка на риска от измами*.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е *изследване на възможности за подобряване на методическия инструментариум за идентифициране и оценка на риска от измами при външния одит в публичния сектор*. За реализиране на формулираната цел са поставени следните **задачи**:

1. На основата на научен анализ на различните теоретични постановки за същността и проявите форми на измамите, както и чрез сравнителен анализ на действащото законодателство, да се изведат основните същностни характеристики на понятието „измама“, да се класифицират видовете измами, да се разграничат понятията „измама“ и „грешка“ и да се изяснят подходите, които се прилагат в практиката на одита за идентифициране грешка и/или измама.
2. Посредством сравнителен и научен анализ да се направи разграничение между понятията „превантивност“, „предотвратяване“ и „пресичане“ на измамите в организациите от публичния сектор, както и да се изясни ролята и мястото на одиторите от Сметната палата и ръководните органи в организациите от публичния сектор в процеса на идентифицирането и оценката на риска от измами.
3. На база на научен анализ да се изяснят особеностите на методиката във външния одит в публичния сектор за идентифициране и оценка на риска от измами при извършване на одити в организациите от публичния

сектор и на тази основа да се изведат възможностите за неговото подобряване.

4. Изследователска теза

В дисертацията се защитава *тезата*, че в методическия инструментариум за идентифициране и оценка на риска от измами съществуват възможности за усъвършенстване, с които би могла да бъде повишена ефективността от външния одит в публичния сектор на икономиката. Формулираната теза е продуктивна от съществената роля на одиторите на Сметна палата за стабилността при управлението на публични средства.

При осъществяване на изследването са използвани следните *методи*: анализ на нормативната уредба; проучване на теоретичните аспекти по поставените проблеми; индуктивен и дедуктивен метод; сравнителен метод; класификация; анкетно проучване и корелационен анализ. За доказване на тезата и по-пълноценно разбиране на особеностите на изследваната проблематика е изискано и получено експертно мнение от специалисти в областта.

Изследването е извършено под формата на анкетно проучване, насочено към външните одитори от Сметната палата, от дирекциите „Финансови одити“, „Одити за съответствие при финансовото управление“ и „Одити на изпълнението“ към Сметната палата на Република България, тъй като те основно прилагат инструментариум за идентифициране и оценка на риска. Изследването обхваща 180 одитора и е проведено в периода май-юни 2020 г. За реализирането му е изготвена анкетна карта, съдържаща 21 въпроса.

5. Ограничителни условия

Изследването е осъществено при следните *ограничения*:

- Поради обстоятелството, че изследването е извършено за определен период от време, е възможна промяна, допълнение или отмяна на нормативната база, свързана със засегнатите въпроси.
- В обхвата на проучването не са включени предотвратяването и разкриването на корупцията, подкупите, нередностите, грешките или други понятия, близки по значение с измамата.
- В обхвата на проучването не попадат организациите от банковия сектор, консултантски дружества, университети, но тези данни могат да бъдат използвани като база за съпоставка и получаване на изводи.
- В обхвата на проучването не е разгледан методическият инструментариум на вътрешните одитори, но са използвани данните като база за сравнение и аргументиране на изводите.

6. Аprobация

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност“ при СА „Д. А. Ценов“. Части от изследването са представени на научни форуми в страната и в чужбина и са публикувани в специализирани научни издания.

7. Приложение на резултатите от разработката

Направените изводи и резултатите от емпиричното изследване в дисертационния труд имат за цел да обосноват възможностите за подобряване на методическия инструментариум за идентифициране на риска от измами при външния одит в публичния сектор. На тази основа е извършен анализ на методическия инструментариум от Сметна палата и са аргументирани предложения за усъвършенстването му.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е в обем от 188 стандартни страници. Основният текст е 211 страници и се състои от въведение, три глави и заключение. Изложението е онагледено чрез 29 таблици и 16 фигури. В общия обем на дисертацията се включват още: декларация за оригиналност и достоверност; списък на използваните абривиатури; библиография – 127 заглавия на книги, статии, нормативни актове, отчети, доклади, стандарти и онлайн източници, от които 82 на кирилица и 45 на латиница.

Съдържанието на дисертацията е структурирано по следния начин:

ИЗПОЛЗВАНИ АБРЕВИАТУРИ

ВЪВЕДЕНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА. ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРОЯВЛЕНИЕ НА ИЗМАМИТЕ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР НА ИКОНОМИКАТА

- 1. Основни характеристики на измамите в публичния сектор на икономиката**
- 2. Елементи на измамите в публичния сектор на икономиката**
- 3. Видове измами в публичния сектор на икономиката. Сравнителна характеристика на грешка и измама**
- 4. Превантивността като ефективен начин за ограничаване на измамите**

ВТОРА ГЛАВА. ОРГАНИЗАЦИОННИ АСПЕКТИ И МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ ПРИ ВЪНШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

- 1. Обхват на функциите на одиторите при оценка на риска от измами в организациите от публичния сектор на икономиката**
- 2. Значение на ръководството, вътрешните и външните одитори при идентифициране и оценка на риска от измами в публичния сектор на икономиката**

2.1. Роля и място на ръководството и вътрешния одит на организациите при предотвратяването и разкриването на измами в публичния сектор на икономиката

2.2. Ролята на външните одитори при идентифицирането и оценката на риска от измами в публичния сектор на икономиката

3. Методически инструментариум на външните одиторите при идентифицирането и оценката на риска от измами в публичния сектор на икономиката

ТРЕТА ГЛАВА. НАСОКИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА МЕТОДИЧЕСКИЯ ИНСТРУМЕНТАРИУМ, ИЗПОЛЗВАН ОТ ВЪНШНИТЕ ОДИТОРИ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР НА ИКОНОМИКАТА

1. Насоки за усъвършенстване на прилагания инструментариум при предавателна оценка на рисковете
2. Насоки за усъвършенстване на методическия инструментариум при подходите за оценка на рисковете
3. Усъвършенстване на процеса по идентифициране и оценка на компонентите на риска от съществени отклонения и процедурите в отговор на оцените рискове

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

В уводната част на дисертационния труд се обосновават актуалността и значимостта на избраната тема. Дефинирани са обектът и предметът на

изследване. Поставени са задачите, чрез които се изпълнява целта. Формулирана е защитаваната теза, представена е методологията на изследването и са изведени ограничителните условия.

ПЪРВА ГЛАВА

ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРОЯВЛЕНИЕ НА ИЗМАМИТЕ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР НА ИКОНОМИКАТА

Глава първа има теоретико-приложен характер. Тя е в обем от 68 стандартни страници и е структурирана в четири параграфа, в рамките на които са изпълнени първата и част от втората задачи.

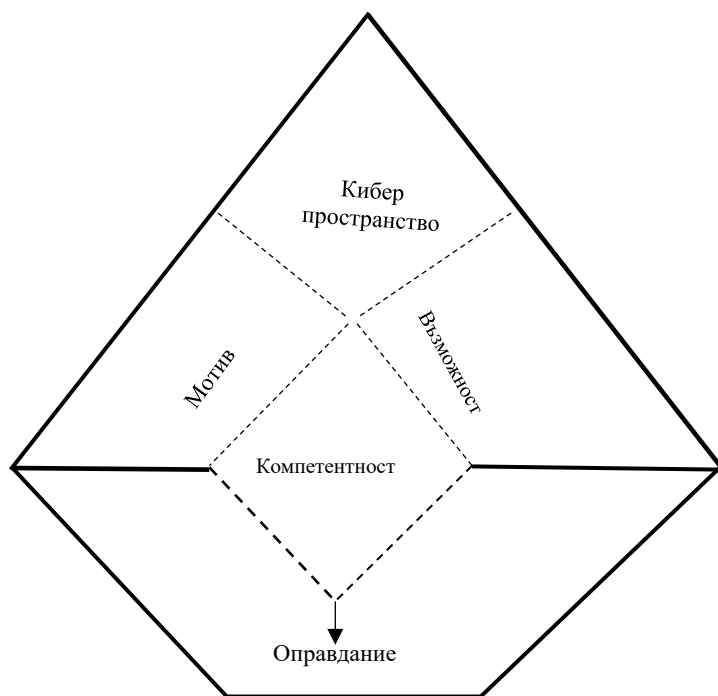
В параграф 1. Основни характеристики на измамите в публичния сектор на икономиката е направен анализ на същността и специфичните особености на понятието „измама“. Разгледани са редица национални и международни нормативни актове (Наказателни кодекси и закони), стандарти и теоретични постановки, както и становища на различни организации. Въз основа на това е посочено, че измамата:

- е противоправно и преднамерено действие или бездействие;
- се осъществява от лице или група лица, организации;
- е умишлено деяние, с конкретна цел – получаване на облага, дивидент или предимство.

Съобразно целта и задачите на дисертационния труд се извежда дефиниция за измамата, която се характеризира *с използване доверието на другите, с цел получаване на незаслужено предимство, дивидент или облага. Извършва се преднамерено, от неопределен брой лица, имащи конкретен мотив, което я различава от грешката.* Следователно основното и категоризиращото при извършване на измама е преднамереното използване на доверие, разчитане на невежеството или наивността на лицата, което води до извършване на неправомерни действия.

Вследствие на тези неправомерни действия, лицата, осъществяващи измамите придобиват за себе си, а е възможно да действат от името на други заинтересовани страни, незаслужена облага или друг вид придобивка. Същественото при тези действия е съзнателното и преднамереното изпълнение на действията. Това е основната, разграничаващата характеристика на понятието „измама“ от останалите „грешка“, „злоупотреба“, „корупция“.

В параграф 2. Елементи на измамите в публичния сектор на икономиката са посочени и изяснени основни модели на измамите, които съдържат нейните отделни елементи. Това спомага за добиване на цялостна представа за същността на измамата, за мотивите и подбудите за извършването ѝ. Съществено място в този параграф се отделя на адаптирания модел „Пентаграм на измамите“. Той включва **мотив, възможност за извършване на измама, компетентност, оправдание и кибер пространство**. Към последното се отнасят *дигитализацията и цифровизацията на процесите, кибер технологии, разкриване и предотвратяване на киберпрестъпления, оценка на кибер риска*. Моделът е представен графично по следния начин:

Фигура 1. Пентаграм на измамите

Съществен елемент в модела е „кибер пространството“, от който произтичат и останалите елементи. Той характеризира средата, в която бюджетните организации осъществяват своята дейност (съставяне на първични, вторични документи, регистри, кореспонденция между различни контрагенти, второстепенни и от по-ниска степен разпоредители с бюджет) и одиторите, които осъществяват процедурите по проверка. Необходимостта от въвеждането на този елемент е породена **от дигитализацията и цифровизацията в публичния сектор, необходимостта от подходящи и адекватни знания, умения и компетенции за оценка както на физическите (материални) явления и процеси, така и на нематериалните (кибер) процеси, съпътствани от кибер рисковете.**

В параграф 3. Видове измами в публичния сектор на икономиката. Сравнителна характеристика на грешка и измама са представени критерии, на базата на които са изведени **видовете измами**, характерни за публичния сектор. На тази основа са представени различията в подходите при идентифицирането на измама и грешка. Целта е да се **обвържат конкретните разновидности на проявление на измамите с одиторските процедури за идентифициране и оценка на риска от проявлението им.**

Таблица 1.

Видове измами

Критерии за разграничаване	Видове измами
1. В зависимост от организациите, които осъществяват контрол:	1.1. Ponzi измама. Схеми, свързани с публични търгове на имоти и вещи. Измами с възможност за работа
1.1.Националният орган за измама	1.2. Здравни измами и измами със здравното осигуряване. Онлайн измами, свързани с внедряване или разпращане на невярна информация
1.2.Федералното бюро за разследване	1.3. Корупция, злоупотреба с активи и измами чрез финансови отчети.
1.3.Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами (ACFE)	

2. В зависимост от нормативните актове	Обикновена Документна Компютърна измама Застрахователна Финансова Нефинансова
3. В зависимост от становищата на отделните автори	Измами чрез финансови отчети Конфликт на интереси Кражба на самоличност Корупция
4. Според мястото на извършване	Вътрешни Външни

Диференцирането на измамата и грешката е от съществена важност, поради естеството и обхвата на процедурите, които се използват и подходът, който одиторът предприема. Изборът на процедурите за идентифициране на рискове от грешки и/или измами оказва съществено влияние върху ефективността и адекватността на подходите за идентифициране на риска от съществени отклонения.

В параграф 4. Превантивността като ефективен начин за ограничаване на измамите са аргументирани основните различия между превантивността, предотвратяването и пресичането на измамите. Предотвратяването е свързано с недопускане на настъпването на неблагоприятни събития, които могат да повлияят върху цялостната дейност на организацията. Целта на одиторите е да установят ефективността и адекватността на въведените от ръководството превантивни контроли, и по този начин да минимизират рисковете до приемливо ниво. Разгледани са „червените флагове“, тяхната същност и видове. Тяхното детайлизиране дава възможност за идентифициране на потенциални случаи на измама или наличие на системни слабости в организациите от публичния сектор. Поради това при планирането на процедурите, одиторите следва да имат предвид специфични фактори за риск от измама.

Въз основа на изложението в **глава първа** са формулирани следните **изводи**:

Първо. От направения научен и критичен анализ на понятието „измама“ са изведени основните особености и отличителни ѝ характеристики. Това спомага за очертаване на критерии, въз основа на които да се класифицират видовете измами.

Второ. На база разгледаните многообразни модели и изяснените елементи, които спомагат за идентифицирането и оценката на рисковете от измами, се аргументира, че те трябва бъдат приспособени към новите процеси и дейности. Поради това се налага да бъде добавен нов елемент, кибер пространството, който отразява актуалните проблемни области, произтичащи от дигитализирането и цифровизирането на голяма част от дейностите в организациите от публичния сектор и одитния процес.

Трето. Въз основа на направения сравнителен и критичен анализ на понятията „грешка“ и „измама“ се установи, че одиторите насочват вниманието си предимно към грешките в дейността на бюджетните организации, тъй като те по-лесно могат да бъдат доказани и идентифицирани. Въпреки това, измамите имат по-голямо негативно отражение върху публичния сектор и одитираните обекти. Следователно, акцентът при оценка на риска от съществени отклонения трябва да е оценката на индикаторите за измама.

Четвърто. Диференцирането на понятията „превантивност“, „пресичане“ и „предотвратяване“ допринася за изясняване ролята на одита в публичния сектор, с фокус върху предотвратяване на неблагоприятните събития, които могат да повлияят върху цялостната дейност на организациите. Във връзка с това е необходимо да се оценяват специфичните фактори за риск от измама или „червените флагове“, които показват на одиторите стимули или

натиск за извършване на измама и слабости във внедрените вътрешни контроли и системите за финансово отчитане.

ВТОРА ГЛАВА

ОРГАНИЗАЦИОННИ АСПЕКТИ И МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ ПРИ ВЪНШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

Глава втора е в обем от 56 стандартни страници и е структурирана в три параграфа. Тя има теоретико-методически и теоретико-практически характер, като се акцентира върху изпълнението на част от втората задача. Чрез извършеното емпирично изследване е направено проучване на използвания методически инструментариум за идентифициране на риска от измами и специфичните особености на външния одит в публичния сектор.

В параграф 1. Обхват на функциите на одиторите при оценка на риска от измами в организациите от публичния сектор на икономиката са анализирани функциите на одиторите, част от Сметната палата на Р България. Използвани са данни от осъщественото практическо проучване, с което се аргументират особеностите на външния одит в публичния сектор. Изяснени са правомощията и отговорностите на контролните органи, с което се подчертава, че те могат единствено да идентифицират и оценяват рисковете, но не и да разследват извършването на измами. Представени са компонентите на одиторския риск, с което се добива представа за същността и значението на отделните рискове върху одитния процес.

В параграф 2. Значение на ръководството, вътрешните и външните одитори при идентифициране и оценка на риска от измами в публичния сектор на икономиката са посочени съвкупността от методи, средства и способности, прилагани от външните одитори в публичния сектор, като са

разгледани ролята, мястото на ръководството и вътрешният одит при идентифициране и оценка на рисковете от съществени отклонения, дължащи се на измама в организациите. Използвани са данни от Консолидираните годишни отчети за вътрешния контрол в публичния сектор, с цел съпоставка и изясняване функциите на ръководството по отношение разкриването и предотвратяването на измами. От методическа гледна точка са очертани етапите при извършването на контролни дейности и мерките, вкл. използваните методи и техники за минимизиране на рисковете от измами.

В подпараграф 2.1. *Роля и място на ръководството и вътрешния одит на организациите при предотвратяването и разкриването на измами в публичния сектор на икономиката* са изяснени правомощията, отговорностите на ръководството и на вътрешните одитори за предотвратяване и разкриване на измами. Следствие на това може да се отбележи, че основната **отговорност за предотвратяване и разкриване на измами е на лицата, натоварени с общо управление и ръководството на предприятието**. От данните в проучването се извеждат мерките за ограничаване на измамите в организациите от публичния сектор, а именно:

- *прилагане на система за ежеседмично обсъждане изпълнението на дейностите и проблемите, свързани с тях в структурните звена и на ниво организация;*
- *засилване на комуникацията с вътрешния одит по важни въпроси от текущата дейност на организацията;*
- *анализиране на контролните дейности, относими към идентифицираните и оценените рискове.*

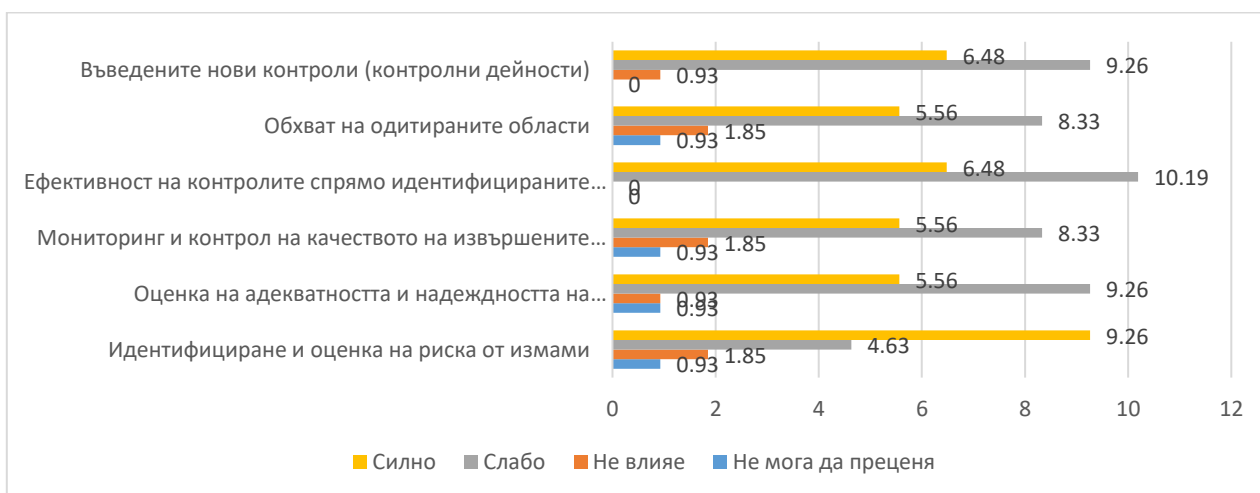
Въз основа на Консолидираните годишни доклади за вътрешния контрол в публичния сектор са представени следните данни за установените индикатори за измама:

Таблица 2.

Установени индикатори за измами, в периода 2015-2019 г.

Години	Организации	Установени индикатори за измама (бр.)
2015 г.	- министерства;	22
	- общини.	51
2016 г.	- министерства;	10
	- общини.	34
2017 г.	- министерства;	9
	- общини.	30
2018 г.	- министерства;	22
	- общини.	29
2019 г.	- министерства;	9
	- общини.	16

На база осъщественото емпирично изследване се установява, че одиторите от Сметната палата, вземат под внимание работата на вътрешните одитори в над 72,22% от случаите. Това дава основание да се твърди, че външните одитори се доверяват на вътрешния одит при оценка на риска от съществени отклонения. Във връзка с взаимодействието между вътрешните и външните одитори, се изследва степента, до която се обменя информация за контролните дейности (виж фиг.2). По-голяма част от одиторите използват информацията от осъществените контролни дейности на вътрешните одитори, което е показателно за доверие към внедрените механизми, прилаганите процедури и вътрешен контрол в одитираните организации.

Фигура 2. Дейности по вътрешен одит, на които разчитат външните одитори (в проценти)

От получените резултати от осъщественото емпирично изследване се установява, че външните одиторите *не разчитат или разчитат слабо* на дейностите на вътрешните одитори по отношение на *ефективността на контролите спрямо идентифицирания риск* (10,19%), *оценка на адекватността и надеждността на създадените контроли в одитираната организация/одитните процедури* (9,26%) и *въведените нови контроли (контролни дейности)* – 9,26%.

На база направения анализ може се посочва, че вътрешните одитори, имат ангажимент да **докладват и оценяват риска от измама**. Вътрешните одитори трябва да притежават необходимите познания, за да оценяват и идентифицират риска от измами, но не и да ги разследват. Те докладват на ръководителя на вътрешния одит за установените рискове от измами, като последният, от своя страна, ги докладва на ръководителя на организацията, който трябва да предприеме съответните действия. Вътрешните контролни органи използват разнообразни автоматизирани системи, инструменти, технологии, специализирани одитни средства, компютърно-подпомогнати одитни техники (CAATs), както и други техники, които спомагат за по-бързото и лесно идентифициране и оценка на риска от измами, като например: детайлните тестове; аналитични процедури; „горещата връзка“ (hotline), системата за мониторинг и др.

В *подпараграф 2.2. Ролята на външните одитори при идентифицирането и оценката на риска от измами в публичния сектор на икономиката* са представени и аргументирани отговорностите и правомощията на външните одитори при идентифицирането и оценката на риска от измами. Целта им е да поддържат професионален скептицизъм спрямо получената информация и данните от одитирания обект, и да проявяват професионален скептицизъм за наличието на необичайни или неочаквани

взаимоотношения, явяващи се като индикация за риск от съществени отклонения, дължащ се на измама. Въз основа на направеното проучване са изведени *„топ пет“ на факторите, които се вземат под внимание от външните одитори при получаване на разбиране за одитираната организация.* От 180 бр. респонденти, 70 бр. (38,89%) са на мнение, че разбирането на ръководството за същността и значението на вътрешния контрол в организацията е „най-важно“ (вж. табл. 3). Не се подценява подхода за оценка на риска (33,33% от одиторите винаги изпълняват тази процедура).

Таблица 3.

Топ пет фактора, които външните одитори вземат под внимание при получаване на разбиране за одитираната организация

Фактори	Въпрос: Кои фактори вземате под внимание при получаване на разбиране за одитираната от Вас организация?	
	брой одитори	отн. дял (%):
Разбирането на ръководството за същността и значението на вътрешния контрол в организацията	70	38.89
Прилаганият подход за управление на риска	60	33.33
Политиката на ръководството по отношение на контрола, неговото изпълнение, интегриране във всички дейности и актуализиране при установена необходимост	40	23.53
Създадените подходящи линии на докладване	40	22.22
Оторизация, разделението на права и отговорности във връзка с извършването на финансови трансакции	30	17.65

От ранжираните фактори с **най-малко значение** за получаване на разбиране за одитираната организация, са:

- *прилаганата счетоводна програма (софтуер), относителен дял – 38,89%;*
- *процесът на докладване на финансовата информация от възникване на стопанската операция до отразяването ѝ във финансовия отчет, относителен дял – 23,53%;*

- *определените срокове за изпълнение на определена функция, относителен дял – 17,65%.*

Това дава основание да се направи изводът, че се подценява оценката на надеждността на системите за счетоводно отчитане и ролята на докладването за минимизиране на риска от съществени отклонения. При изследването се установи, че се прилагат процедурите, свързани с **проучването на системите за финансово управление и контрол (44,44%)** и **запитванията до подходящите лица от бюджетната организация (44,44%)**.

Изпълнението на одиторските процедури на етап „планиране“ следва да се обвърже с влиянието на нивото на същественост. При одита на изпълнението намира приложение съществеността по *естество (характер) и съществеността по смисъл*, а при одита за съответствие – *по стойност, естество и контекст, което е валидно и за финансовия одит*.

Нивото на същественост на етап „планиране“ оказва влияние върху няколко основни дейности: оценка на съществените отклонения; определяне на характера, времето на изпълнение и обхвата на одитните процедури и определяне обема на извадките. Във връзка с това е направено разграничение на влиянието на нивото на същественост при финансовия одит, одита на изпълнение и одита за съответствие. Установява се, че *при финансовия и одита за съответствие се наблюдава сравнително еднакво влияние върху едни и същи области - определяне на характера, времето на изпълнение и обхвата на одитните процедури, и определяне обема на извадките*, а при *одита на изпълнение се откроява влиянието на нивото на същественост върху оценката на съществените отклонения*.

На следващо място са дефинирани компонентите на одиторския риск – риск от съществени отклонения (включващ присъщ и контролен риск) и риск от разкриване. Изясняват се и подходите, които се прилагат от одиторите за оценка на риска – стандартна оценка на риска, при която се оценяват

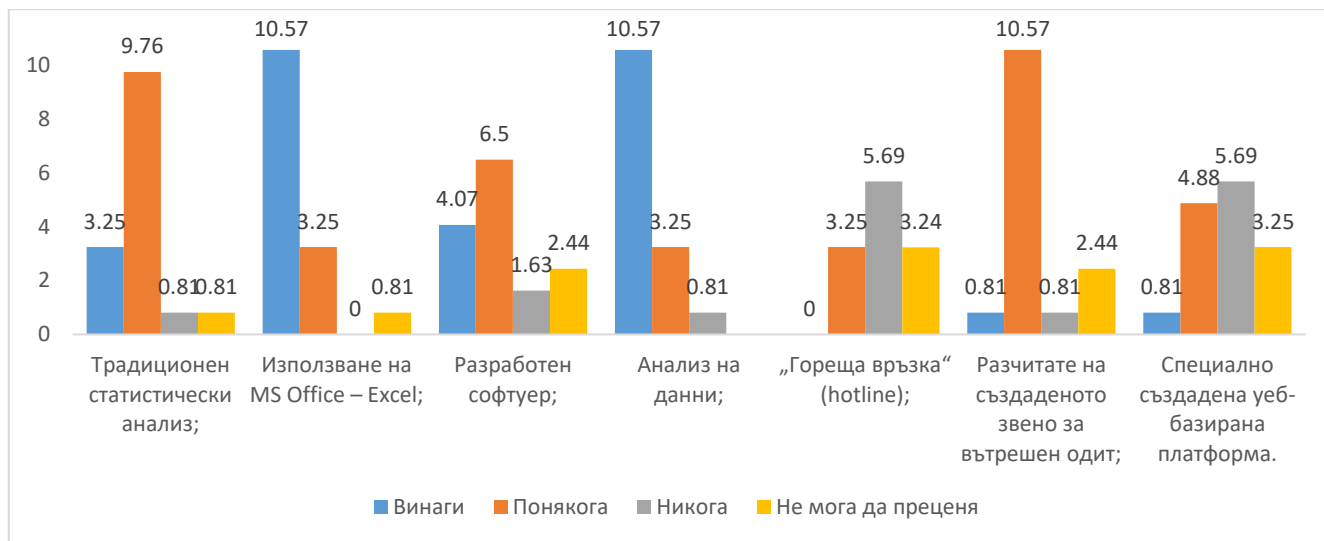
компонентите на одитния риск, а също така се определя обемът и съотношението между тестове на контрола (ТК) и тестове по същество (ТС) и количеството на одитните доказателства. Характерното за базисната оценка на риска е, че се използват данни от предходни одити, но в случай че са извършени до три години преди началото на одитирания период за текущия одит.

Прилагането на този подход е удачно, когато от периода на изготвянето ѝ до края на одитирания период не са настъпили съществени промени в правната рамка, дейността и структурата на одитираната организация.

В параграф 3. Методически инструментариум на външните одиторите при идентифицирането и оценката на риска от измами в публичния сектор на икономиката са представени използваният методически инструментариум за идентифициране и оценка на рисковете от измами, влиянието на конкретните видове рискове върху изпълнението и планирането на одитната задача. Изяснени са съществените рискови фактори, значението на компютърно-подпомогнатите одитни техники за одитния процес, както и информационните системи и технологии.

Последователно са представени и изяснени присъщият, контролният риск, рискът от разкрития и взаимовръзката им с риска от измами. Въз основа на получените резултати от проведеното емпирично изследване се установява, че най-често прилаганите подходи за предварителна оценка на риска от съществени отклонения (PCO) са: ***проверката на документи (61,11%); запитванията (38,89%) и наблюденията (33,33%)***. Последните са свързани предимно с фактическото извършване на одитни дейности, т.е. в голяма част от случаите контролните органи присъстват на място или осъществяват контакт директно с лицата, отговорни за съответните дейности в организациите. Съществено място при извършването на одит заемат автоматизирания средства, каквито са компютърно-подпомогнати одиторски техники (КПОТ или СААТs). Правилното им използване позволява да се

направи максимално подробен преглед на отчетените стопански операции през одитирания период. Това значително подобрява и оптимизира работата на одитора. На база проведеното анкетно проучване са изведени програмните продукти и подходи, които спомагат за идентифициране и оценка на рисковете от одиторите в публичния сектор (виж фиг. 3).

Фигура 3. Най-често използвани технологии/подходи/приложения при идентифициране и оценка на риска от съществени отклонения (в проценти)

Одиторите прилагат най-често MS Office – Excel (10,57%) и анализа на данни (10,57%). С оглед оптимизиране на методологията, контролните органи, трябва да разширят използването на статистическия анализ, тъй като чрез него формулира извадка, въз основа на която прави заключение с разумна степен на сигурност за цялата съвкупност.

С идентифицирането на РСО, одиторът оценява присъщия риск, посредством оценка на вероятността от настъпване и стойността на неправомерните дейности и отклонения. Важна част от идентифицирането на присъщите рискове е определяне на рисковите фактори. От данните в изследването е видно, че одиторите определят като „силно“ съществени следните рискови фактори:

- контролната среда в организацията, относителен дял – 11,11%;

- *опитът и компетентността на персонала, относителен дял - 10,42%;*
- *надеждността на счетоводната система, относителен дял – 10,42%.*

Посочените рискови фактори са по-скоро относими към рисковите фактори **на ниво финансов отчет**. Това се дължи на факта, че идентифицирането им се свързва с получаване на подробно разбиране за организацията от публичния сектор и средата, в която тя функционира. При идентифициране на рисковите фактори на ниво твърдение за вярност одиторите проверяват конкретните относими позиции от финансовия отчет. Общата оценка на присъщия риск се изразява в качествена оценка, в категориите „нисък“, „среден“ и „висок“, като същевременно се преобразува и се дава количествена оценка. Във връзка с дефинирането на контролния риск, е важно да се отбележи, че изборът на контрола (контролна дейност) зависи от оценката на присъщия риск. Въз основа на проведеното анкетно проучване, се установява, че контролите, които най-често се внедряват в организациите са: **превантивни (77,78%); разкриващи (направляващи) – 44,44% и коригиращи (последващи) – 50%.** Следователно при оценката на рисковете е необходимо да се анализират ефективността и адекватността на превантивните контроли, които спомагат за ранното идентифициране на слабости и недостатъци в организацията.

Във връзка с внедрените контроли трябва да се отбележи, че ИТ-контролите се пренебрегват и рядко се оценяват (27,78% от одиторите ги включват в процедурите си). Успоредно с това не се използват достатъчно данните от внедрените контролни за достъп (само 22,22% от одиторите ги оценяват). *Посочените резултати дават основание да се направи заключението, че за да се минимизират кибер рисковете трябва да се разшири методическия инструментариум при одита, за да се сведат до минимум негативните последици от пренебрегването на контролите, свързани с информационната сигурност.*

Следващата стъпка след идентифицирането на КР е изпълнение на тестове на контролите. За установяване на оперативната ефективност на вътрешния контрол, външните одитори използват комбинация от подходи, с което си гарантират, че ще постигнат по-добри резултати. С най-съществена роля в процеса на събиране на доказателства са **фактическата проверка на документацията** (77,78%), **прочуващите запитвания към персонала** (44,44%) и **наблюдението на дейността на организация** (38,89%). От данните е видно, че одиторите предпочитат да променят **подхода за събиране на доказателства**. В случай че при **установяването на въведените контроли се разчита на превантивните процедури, при идентифициране на контролния риск вниманието е насочено към текущите (фактически) процедури**. **Необходимо е да се разшири обхвата на повторното изпълнение на определени контроли, с цел да се установи оперативната ефективност на вътрешния контрол**.

Установява се, че детайлните тестове се прилагат, когато не са налице: **проверки от ръководството** (10%); **компетентни служители в одитираната организация** (8,89%); **механизми за съобщаване на грешки, нередности и/или измами** (8,89%); **липса на вътрешни контроли** (8,89%). Аналитичните процедури се изпълняват, за да се установят определени тенденции и зависимости, необичайни отклонения и тенденции в отразената финансова информация.

При идентифициране на риска от измама одиторите приоритизират **текущо наблюдение на процеси и дейности на одитираната организация** (44,44%). На следващо място, приложение намират **фактическата проверка на предприетите корективни действия на ръководството на одитираната организация** (33,33%) и **аналитичните процедури** (27,78%). На практика се използват същите процедури, които се изпълняват при идентифицирането на останалите компоненти на риска от съществени отклонения. Специфичното

при този вид риск е, че ако идентифицират измама, одиторите от Сметната палата трябва да информират ръководителя на организацията от публичния сектор и съответните органи, отговорни за предприемането на по-нататъшни действия.

Въз основа на направения анализ са посочени следните ***особености на методическия инструментариум, ролята и мястото на вътрешните и външни одитори, вкл. и ръководството на организацията:***

Първо. Ръководителите на организациите от публичния сектор трябва да създадат и използват мерки, чиито цели са ограничаването на измамите и навременното им идентифициране. Ръководствата разчитат предимно на: системата за ежеседмично обсъждане на изпълнението на дейностите и проблемите; засилената комуникация с вътрешния одит; анализа на контролните дейности; засилената комуникация с вътрешния одит; анализа на контролните дейности, относими към идентифицираните и оценени рискове. Това показва важността от взаимодействие и сътрудничество с вътрешните одитори.

Второ. В хода на одитния процес одиторите извършват редица процедури, с помощта на които идентифицират и оценяват рисковете. Тези процедури са свързани предимно с предварителното проучване на цялостната дейност на организацията, като проучвания и запитвания. Установява се, че основния подход за оценка на риска е стандартният, т.е. този, при който одитът преминава последователно през присъщите за него етапи.

Трето. На база направените анализи за прилагания инструментариум се установява промяна в подхода за идентифициране и оценка на рисковете, вкл. риска от измама. Докато в начален етап одиторите разчитат и използват превантивните контроли, то при изпълнение на тестове на контроли, те включват текущите, като пренебрегват повторното изпълнение на въведените контроли.

ТРЕТА ГЛАВА

НАСОКИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА МЕТОДИЧЕСКИЯ ИНСТРУМЕНТАРИУМ, ИЗПОЛЗВАН ОТ ВЪНШНИТЕ ОДИТОРИ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР НА ИКОНОМИКАТА

Глава трета е в обем от 35 стандартни страници и е структурирана в три параграфа. Тя има теоретико-методологически и теоретико-практически характер и се акцентира върху изпълнението на поставената третата задача. Въз основа на осъществено емпирично изследване, в тази част от разработката се цели да се представят основни насоки за усъвършенстване на методическия инструментариум за идентифициране на риска от измами, прилаган от одиторите на Сметната палата на Република България.

Съществено място в тази част от дисертационния труд заема корелационният анализ. Чрез него се изследва степента на зависимост между методическия инструментариум, регламентиран в Наръчниците на Сметната палата, и практическото му приложение в одитната дейност. Във връзка с това е формулирана хипотезата, че *прилагането на адекватен и уместен методически инструментариум е в основата на навременното идентифициране и оценка на рисковете от съществени отклонения, вкл. риска от измама*. Изборът за изследване на този въпрос е продиктуван от значимостта на рисковете за одитираната организация и ограничаването им до приемливо ниско ниво, което се постига посредством инструментариума на външните одитори в публичния сектор.

В параграф 1. Насоки за усъвършенстване на прилагания инструментариум при предварителна оценка на рисковете е аргументирана възможността за подобряване на процеса по оценка на риска от съществени отклонения, в т.ч. и на риска от измама. Значението на предварителната оценка на рисковете е да се установи наличието или липсата на адекватни и надеждни

контроли, чието предназначение е да снижат настъпването на негативни събития до приемливо ниско ниво. Необходимостта от извършване на такава оценка е продиктувана от извеждането на високорисковите области, от изготвянето на одитна стратегия и определянето на подход при осъществяване на одитните дейности.

С цел изследване на взаимовръзката между подходите за оценка на риска и подходите за предварителна оценка на риска, е използван коефициентът на корелация на Спирмън ро (ρ). В резултат на корелационния анализ се установи, че:

- **между запитванията към подходящите лица от бюджетната организация и запитванията като цяло съществува *силно положителна корелационна връзка* ($r_s=0,759$).** Вероятно е това да се дължи на факта, че респондентите са ранжирали и двете процедури (подходи) на второ място по важност. В 44,44% от случаите одиторите са посочили, че използват запитванията като процедура за оценка на одиторския риск, а в 38,89% ги използват като подход за получаване на предварителна оценка на риска от съществени отклонения. Посредством запитванията, на етап предварителна оценка на риска, одиторите се запознават с цялостната дейност на организацията, докато запитванията към подходящи лица се използват когато трябва да се доуточнят факти и обстоятелства, които са се променили, или да се представят нови данни и/или информация. Силната положителна корелация е следствие от динамично протичащите процеси и дейности в организацията, което рефлектира върху ефективността на методическия инструментариум;
- **между наблюденията на процесите и действията в бюджетната организация и наблюденията като цяло също се установява *силна положителна корелация* ($r_s=0,701$).** Чрез наблюденията се получават доказателства, които имат съществено значение за формиране на мнение

и изразяване на заключение от одитора, което води до повишаване на ефективността на одиторския подход.

Установени са зависимостите между наблюдението на процесите, действията в бюджетната организация и одиторската процедура „тестова разходка“, както между нея и повторното изчисление. В първия случай е установена **силна отрицателна корелация ($r_s = -0,688$)**, а във втория – **умерена положителна корелация ($r_s = 0,510$)**. Отрицателният знак на корелацията свидетелства, затова, че колкото повече се наблюдават процесите и действията в организацията, толкова по-малко тестови разходки ще са необходими. Последните се изпълняват по отношения на малък обем трансакции и са подходящи за тестване на оперативната ефективност на контролите, но за точно определени елементи, защото одиторът очаква, че не са допуснати несъответствия. На тази база се възприема, че не са необходими тестови разходки, защото те се прилагат за по-малък брой операции. Положителният знак на корелация е признак за правопрпорционална връзка между изследваните променливи. Това означава, че колкото повече повторни изчисления се направят, толкова повече тестови разходки трябва да се приложат.

На база анализа на зависимостите между отделните процедури и подходи, може да се посочи, че независимо от корелацията се забелязва липса на връзка между одитните дейности. **Това се дължи на прекомерно разширен обхват на процедурите и подходите, което води до неефективност. Следователно е необходимо регулярно актуализиране и усъвършенстване на инструментариума, посредством:**

- внедряване и използване на повече автоматизирани и дигитализирани приложения, техники или (ИТ) контроли, с което ще се постигне по-бързо и надеждно установяване на отклонения и несъответствия в системата за контрол;

- извършване на оценка на нови видове рискове, породени от киберпространството, киберсредата и осъществяването на значителна част от процесите в онлайн (дигитална) среда;
- намаляване на възможността да бъдат пропуснати съществени отклонения и игнориране на обстоятелството, че взети заедно отделните отклонения могат да са по-съществени и значими, е необходимо същите да се изследват в тяхната цялост (съвкупност), а не само индивидуално.

В параграф 2. *Насоки за усъвършенстване на методическия инструментариум при подходите за оценка на рисковете* са изяснени и аргументирани подходите за оценка на риска, взаимовръзката и взаимозависимостта им (или липсата на такава) с отделните компоненти на риска от съществени отклонения. От осъществения анализ се установява, че **липсва** корелационна зависимост между подхода за стандартна оценка на риска и компонентите на РСО. *Наблюдава се промяна в избрания подход за оценка на риска. При оценката на одиторския риск, респондентите прилагат стандартната оценка на риска, докато при оценка на РСО, използваният подход е базисният. Поради това, че при последния се разчита на информация от предходни одити, е неподходящо, тъй като идентифицирането и оценката на риска изисква текущи одитни процедури.* С тяхна помощ се оценяват отделните рискове и се преминава поетапно през всеки един от тях.

Подходът за *базисна оценка на риска има корелационна зависимост с външния натиск за одитираната организация (политически или обществен)*. Зависимостта е *умерено положителна ($r_s=0,545$)*, което е признак за това, че колкото повече този натиск е съществен за идентифициране на присъщия риск за одитираната организация, толкова по-често се прилага базисната оценка на риска, т.е. това са вече дадените оценки на присъщия риск, заедно с процеса при който са оценявани *(при директно използване)*.

Следователно, с оглед на постоянно променящите се икономически, политически и обществени процеси, трябва по-често да се взема предвид тяхното изменение, защото то е съществено при оценката на риска.

Между **липсата на компетентни служители в одитираната организация и надеждността на счетоводната система се наблюдава умерена положителна корелация ($r_s=0,538$)**. Тази зависимост показва, че колкото по-малко компетентни лица работят в одитираната организация, толкова по-ненадеждна е счетоводната система. Взаимозависимостта е обоснована, тъй като отсъствието на знания, умения, компетенции, води до неблагоприятни последици за счетоводната политика и счетоводната система на организациите. Поради тази причина, одиторите **разчитат на тестове на детайли при установяване на такава липса (8,89%)**, а това до известна степен отговаря на същността на тези тестове, служещи за тестване на индивидуални единици.

Налице е умерено отрицателна корелация между **липсата на механизми за съобщаване на грешки, нередности и/или измами и надеждността на счетоводната система ($r_s= -0,495$)**. Отрицателният знак на зависимостта е белег за обратнопропорционалната зависимост между изследваните величини. Това означава, че при отсъствието на механизми за съобщаване на неправомерни действия се изисква по-голяма надеждност на счетоводната система. Установената зависимост показва, че методическия инструментариум се прилага ефективно, а одитните процедури са адекватни на рисковите области, тъй като одиторите възприемат като силно рисков фактор надеждността на счетоводната система (10,42%). Последната, от своя страна, осигурява надеждност, всеобхватност и истинност на финансовата и нефинансовата информация, предоставяна на контролните органи. Поради тази причина се изпълняват повече тестове на детайли **(8,89%)** и аналитични

процедури по същество (4,44%), а тестовете на контрола се използват само в 3,33% от случаите.

От направения анализ на корелационните зависимости са изведени ***проблемите и насоките за усъвършенстване на методическия инструментариум за идентифициране и оценка на рисковете от измами:***

1. Използването на базисната оценка на риска е уместно, когато промяната в оценката на отделните рискове, няма да повлияе значително върху осъществяваните процеси и дейности в организацията. При изпълнение на този подход не се отчитат актуалното състояние, промените в правната рамка, дейността и структурата на одитираната организация настъпили след извършените одитни процедури.
2. Промяната на подхода при оценка на одитния риск и риска от съществени отклонения, показва че одиторите не прилагат единен подход при оценка на рисковете. Базисната оценка на риска е подходяща, когато промените, настъпили в одитирания обект, не са съществени и не биха оказали влияние върху оценката на другите рискове. Във всички останали случаи най-подходящият подход е стандартната оценка на риска.
3. Осигуряването на надеждност и адекватност при изпълнение на одитните процедури, и изборът на правилен подход за оценка на риска се обезпечава от задълбочени знания и компетенции на одиторите.

В параграф 3. *Усъвършенстване на процеса по идентифициране и оценка на компонентите на риска от съществени отклонения и процедурите в отговор на оцените рискове* се проследява зависимостта между риска от съществени отклонения и неговите компоненти – присъщ и контролен риск. Целта е да изследва доколко процедурите при цялостната оценка на риска влияят върху компонентите му.

Установена е *умерено отрицателна корелационна зависимост* между контролната среда и наблюдението на ръководните органи, служителите и персонала при извършване на определени дейности и/или операции ($r_s = -0,513$), която означава обратнопропорционална зависимост между изследваните променливи. Следователно, колкото повече наблюдения се извършват, толкова по-малко контролната среда би повлияла при идентифицирането и оценка на риска от съществени отклонения. Поради факта че последната се изгражда и поддържа от ръководните органи и персонала, не се налагат толкова чести наблюдения на дейностите. Тази зависимост е възможно да е детерминирана и от обстоятелството, че контролната среда е съществен фактор за идентифициране на присъщия риск (11,11%), докато наблюденията рядко се използват при идентифицирането и оценката на риска от съществени отклонения (8,33%). Между **прегледа на процеса на организацията за оценка на рисковете и на документирането им, и контролната среда** в организацията съществува *силно положителна корелация* ($r_s = 0,623$). Направено е заключението, че при прегледа на процеса на организация за оценка на рисковете и документирането е наличен даден проблем, контролната среда оказва влияние върху идентифицирането и отстраняването на проблемните области. Независимо от констатираната връзка, по-подходящо е не контролната среда да отговаря за тези действия, а управлението на рисковете, като част от внедрената система за финансово управление и контрол. От направените анализи и установени зависимост е изразено мнението, че между присъщия риск и риска от съществени отклонения съществува по-скоро умерена взаимозависимост. Част от негативните събития могат да бъдат преодолені чрез: използване на конкретни механизми, като контроли; опита на съответните вътрешни контролни органи и чрез внедряване на IT-контроли.

Въз основа на извършения корелационен анализ се установяват взаимовръзки между:

1. **„твърдите“ контроли и наблюдението на ръководните органи, служителите и персонала при извършване на определени дейности и/или операции ($r_s = -0,488$).** Корелационната зависимост е *умерено отрицателна*, което означава, че колкото повече твърди контроли се използват, толкова по-малко наблюдения на определени дейности и/или операции ще се извършват. Тези контроли се използват за конкретни контролни процедури или действия, включващи проверки за: спазване на законовоопределени или договорени срокове; аритметична вярност на изчисления; проверки на наличие на определени лимити, одобрени бюджетни кредити и др. По-удачният вариант за избор е смекчаващата контрола, която се извършва при последващ надзор от служител с ръководни функции, прегледи за съответствие с вътрешните актове и контролните дейности с действаща правна рамка. Възможно е да се използват и превантивни контроли, тъй като включват извършването на дейности и/или операции, които все още не са приключили. Превантивните се използват с цел предотвратяване проявлението на рисковете и възникването на нежеланите отрицателни събития;
2. **IT-контролите и прегледа на процеса на организацията за оценка на рисковете и на документирането ($r_s = -0,761$).** *Исключително силната отрицателна корелация* е показателна за обратнопропорционалната зависимост между изследваните променливи. Колкото повече IT-контроли се използват, толкова по-малко прегледи на процеса по организация за оценка на риска и на документирането се извършват. *Установената зависимост разкрива проблема, че организациите и одиторите разчитат на нови технологии и средства, които са свързани с онлайн пространството и дигиталните (нематериални)*

образи, без това да е съпътствано с допълнителни одиторски процедури. Именно този вид контроли се осъществяват чрез информационни системи и програмни продукти, посредством които се създават правила за контрол по спазването на определени предварително зададени параметри. Те най-често включват защита на достъпа, придобиване, развитие и поддържане на приложими системи, вкл. и софтуер, които имат конкретна цел. Поради това зависимостта е отрицателна и е необходимо одиторите да включат проверка на ИТ-контролите, с което да минимизират риска;

3. **приложението на тестовете на детайли, като процедури за идентифициране и оценка на РСО и като процедура в отговор на оценените рискове ($r_s=0,789$).** *Изключително силната положителна корелация* показва, че колкото повече тестове на детайли се прилагат, за да се идентифицира и оцени РСО, толкова повече такива тестове ще се използват в отговор на оценените рискове. Одиторите считат, че прилагането на същите процедури е по-удачно, отколкото комбинация от тестове на детайли и аналитични процедури по същество. Тези тестове могат да бъдат изпълнени успоредно и с тестове на контрола, въпреки че последните имат друго предназначение, т.е. съчетаването на различни и сравнително много по обем процедури е по-удачно, отколкото използването им индивидуално. Това обаче не е регламентирано, което означава, че външните одитори могат да преценят сами какви и колко процедури да използват, дали да ги използват заедно с други;
4. **тестовете на контрола, като процедури за идентифициране и оценка на РСО и като процедура в отговор на оценените рискове ($r_s=0,632$),** при които се наблюдава *силно положителна корелация*. Следователно, колкото повече тестове на контрола се изпълняват при идентифицирането и оценка на риска от съществени отклонения, толкова

повече такива тестове се осъществяват в отговор на оценените рискове. Съществува разлика между изпълняваните тестове на контрола при планиране и изпълнение на контролите и тестването на оперативната ефективност на контрола. Въпреки това, може да се използват едни и същи одиторски процедури, тъй като някои от тях е възможно да не са разработени като тестове на контролите, а за да предоставят на одитора достатъчни и уместни одитни доказателства за оперативната ефективност и чак след това да послужат като тестове на контрола. Вследствие на това може да се направи изводът, че даденият тест се дефинира като процедура за идентифициране и оценка на РСО (т.е. предварително получаване на разбиране за подхода за оценка, от страна на организацията) или като процедура, изпълнявана в отговор на оценените рискове, в зависимост от предназначението ѝ, както и от това как се използва;

5. **аналитичните процедури по същество, като процедури за идентифициране и оценка на РСО и като процедура в отговор на оценените рискове ($r_s=0,817$)** зависимостта е *много силна положителна*, следователно колкото повече аналитични процедури се използват за идентифициране и оценка на риска от съществени отклонения, толкова повече аналитични процедури по същество се използват като одитни процедури, в отговор на оценените рискове. При отговор на оценения риск от съществени отклонения, дължащ се на измама, може да е целесъобразно да се използват аналитични процедури по същество на по-детайлно ниво. Увеличаване обхвата на дадената процедура, зависи от това доколко тя е ефективна и уместна спрямо оценения риск.

От направените обобщения и формулирани изводи по отношение на усъвършенстването на методическия инструментариум са формулирани следните *изводи*:

Първо. Динамиката в развитието и дигитализацията на процесите и дейностите в публичния сектор извежда на преден план необходимостта от специфични знания, умения и компетенции в информационните технологии. Рисковете, които възникват, трябва да бъдат минимизирани с подходящите средства и подходи, IT-контроли, контроли за достъп.

Второ. Въз основа на извършения корелационен анализ се установява взаимовръзка между риска от съществени отклонения и базисната оценка на риска. Прилагането на базисна или стандартна оценка на риска се определя по преценка на одитора. Въпреки това, е необходимо контролните органи да определят доколко е подходящ единия или другия подход, което се постига чрез познаване на техните специфики.

Трето. На база изследваните взаимозависимости се установява последователност и единен подход при одитните процедури за идентифициране и оценка на риска от съществени отклонения, и одитните процедури, изпълнявани в отговор на оценените рискове от съществени отклонения. Следователно одиторите не променят процедури си при одитния процес и не вземат под внимание допълнителната информация, която може да налага корекция в одиторския подход.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С настоящия дисертационен труд се обосновава становището, че е възможно прилагането на по-адекватен и по-адаптивен методически инструментариум при одита в отговор на измамите, проявяващи се в публичният сектор на икономиката. Причините са продиктувани от дигитализирането на процесите, повишаващата се сложност на операциите,

разширяване на обхвата на управленските системи в организациите и нарастващите изисквания към компетенциите на одиторите.

За да се постигне изследователската цел, вниманието се насочи към *влиянето на рисковете от измами върху дейността на организациите от публичния сектор*. В тази връзка се изследва методическия инструментариум на външните одитори в публичния сектор при идентифициране и оценка на риска от измами. В резултат от *анкетното проучване и корелационен анализ са обосновани възможности за подобряване на методическия инструментариум за идентифициране и оценка на риска от измами при външния одит в публичния сектор*.

Резултатите от изпълнение на целта и задачите могат да бъдат обобщени по следния начин:

Първо. Въз основа на научен анализ на различните теоретични постановки е дефинирано е понятието „измама“ и са открити неговите основни характеристики. Изведени са критерии, чрез които са изяснени видовете измами, техните особености и характеристики. Разграничени са понятията „грешка“ и „измама“ и са обвързани с одиторския подход.

Второ. Посредством сравнителен и научен анализ е направено разграничение между понятията „превантивност“, „предотвратяване“ и „пресичане“ на измами при осъществяване на външен одит в публичния сектор. Направена е функционална характеристика на мястото и ролята на одиторите (външни и вътрешни), както и на ръководството в процеса по идентифициране и оценка на риска от измами.

Трето. На база на корелационен анализ са установени взаимозависимости и взаимовръзки между изследваните величини, като се изследва ефективността и адекватността на методиката, прилагана от одиторите от Сметната палата на Република България. Очертани са насоките за подобряване и усъвършенстване на одиторски процедури.

За обосновка на тезата е: извършен сравнителен и корелационен анализ; проведено е анкетно проучване сред одиторите, работещи в дирекциите „Финансови одити“, „Одити за съответствие при финансовото управление“ и „Одити на изпълнението“; обработени са данни от различни доклади и отчети на национални и международни организации. Въз основа на информацията са изведени аргументи за потвърждение на поставената **теза**, че *в методическия инструментариум за идентифициране и оценка на риска от измами на одиторите от Сметната палата съществуват възможности за подобряване, с което може да се повиши ефективността от външния одит в публичния сектор на икономиката. Предложения за подобряване* на методиката могат да бъдат обобщени по следния начин:

Първо. Използването единствено на превантивните контроли не е достатъчно, за да се минимизират рисковете и поради тази причина, одиторите трябва да вземат под внимание ИТ-контроли. Въпреки това, контролните органи не ги прилагат често, което може да се дължи на недостатъчните познания, които те имат за тях. Това налага усъвършенстване и повишаване компетенциите на одиторите, с което ще се допринесе за подобряване и обогатяване на уменията им. Наред с това, ИТ-контролите спомагат за минимизиране на кибер рисковете и на негативните последици от пренебрегването им, свързани с информационната сигурност.

Второ. Разликата в подходите при оценка на одитния риск и риска от съществени отклонения, изисква преразглеждане на процедурите в различните етапи от одита. Въз основа на професионалната си преценка, одиторите, преценяват кой подход е най-удачен. Поради тази причина те трябва да се съобразяват не само с текущото им състояние, но и с настъпилите през периода изменения в процесите и дейностите в организациите.

Трето. Методическият инструментариум трябва да бъде усъвършенстван и адаптиран към променящите се и динамично протичащи процеси. Това може

да се постигне чрез внедряване на повече автоматизирани одитни процедури (компютърни системи и технологии в цялостния одитен процес). Вниманието следва да се насочи към ИТ-контроли, гарантиращи сигурността на информацията, достоверността на отчетността, своевременността на комуникация и взаимодействието между одитиращи и одитирани.

Четвърто. Сравнително честото използване на еднотипни технологично-базирани приложения води до увереност на одиторите, но се създава рутина, която може да допринесе за избор на одиторски процедури, които да не са обвързани с промяната на средата. Положителното е, че поддържането на устойчиви програми и приложения в Сметна палата на Р България минимизира риска от „атаки“, което рефлектира върху надеждността на постъпващата и обработвана информация.

IV. СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

По-важните приноси с *научно-приложен характер*, които биха могли да представляват интерес за експертите в областта на идентифицирането, оценката и установяването на измами, са следните:

1. Въз основа на теоретичен и сравнителен анализ, проучване в научната литература е изведена дефиниция на понятието „измама“, която обхваща специфичните му особености. Посочените характеристики са използвани, с цел аргументиране на признаци (критерии), на база на които са изведени видовете измами, присъщи за публичния сектор на икономиката.
2. На базата на научен и сравнителен анализ се представя влиянието на превантивността върху методиката при осъществяване на одит. Това се дефинира от потребността одиторите да насочат вниманието си към превантивните контроли, тъй като те спомагат за намаляването на рисковете до приемливо ниско ниво, в ранен етап.
3. От осъществените проучвания, научен и критичен анализ е изведен нов модел „Пентаграм на измамите“. Посредством него се въвежда елемент, идентифициращ измамите - кибер пространството. Последният е в пряка връзка с дигитализацията и цифровизацията на процесите и дейностите, и влияе върху информационната и комуникационната технологична „зависимост“ на организациите от публичния сектор.

Интерес за одиторите от Сметната палата биха представлявали следните *практико-приложни приноси* в дисертационния труд:

1. Въз основа на практическо проучване са представени методическите особености при идентифицирането на риска от измами в публичния сектор. При анализа на резултатите е приложен процесният подход, съобразно използваните методи, техники и средства от външните одитори и са

предложени насоки за усъвършенстване на прилагания методически инструментариум за идентифициране на риска от измами при външния одит в публичния сектор.

2. На база извършен статистически анализ на резултатите от анкетното проучване са изведени основните фактори, които влияят върху прилагането на методическия инструментариум при идентифициране и оценка на риска от измами. В резултат на силата и посоката на корелационната зависимост между одиторския инструментариум за идентифициране и оценка на риска от съществени отклонения, вкл. риска от измама, са установени особеностите в практическото приложение на наръчниците в одитната дейност.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Глава от колективна монография (1)

1. Zahariev, A., Pavlov, Ts. ..., **Vasilev, P.** The role of financial inspection to detection of fraud // *Economics and Management: PhD Student's Start-Up Scientific Research, Monographic Almanac, Veliko Tarnovo, Faber, pgs. 244-255. ISBN: 978-619-00-0948-1.*

Студии (1)

1. Костова, С., **Василев, П.**, Димова, И. Характеристика на измамата и особености на извършителя на измами // *Алманах Научни изследвания СА „Д. А. Ценов“, Свищов: АИ Ценов, Том 28, Раздел II Глобализация, конкурентоспособност и сътрудничество за интелигентен растеж, стр. 126-156, ISSN: 1312-3815.*

Статии (3)

1. Василев, П. Развитие на одита в контекста на Индустрия 4.0 // *Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“ СА „Д. А. Ценов“, Свищов: АИ Ценов, Том XI, книга 14, стр. 336-348, ISSN: 1313-6542.*
2. Василев, П. Организационни подходи за минимализиране на киберрисковете при одиторската дейност // *Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“ СА „Д. А. Ценов“, Свищов: АИ Ценов, Том XII, книга 15, стр. 174-189, ISSN: 1313-6542.*
3. Vasilev, P. Comparative characteristics of economic crime in Russia and Bulgaria // *International scientific conference „Development of integrated reporting of enterprises“, 04-05 October 2019, International journal „Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis,, Issue „Enterprise, trade, and exchange activity“, Vol. 3 (44), pgs. 91-96. ISSN: 1994-1749.*

Научни доклади (3)

1. Василев, П. Превантивността – ефективен принцип за идентифициране на риска от измами при одита // *Сборник с доклади от научно-практическа конференция Счетоводство, одит и финанси в променящия се свят, издателство Наука и икономика, ИУ-Варна, стр. 509-520, ISBN: 978-954-21-1001-9.*
2. Василев, П. Измами и нередности при разходване на средства от ЕС – проблеми и предизвикателства // *Международна научна конференция „Образование, наука, икономика и технологии“, гр. Бургас, сп. „Управление и образование“, Том 15, книга 1, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“-Бургас, стр. 71-78, ISSN: 1312-6121.*
3. Василев, П. Изследване инвестиционния потенциал на общините от региона на Долен Дунав // *Сборник с доклади от Юбилейна международна научна конференция в чест на 100-годишнината от основаването на ИУ-Варна на тема „Икономическа наука, образование и реална икономика: развитие и взаимодействия в дигиталната епоха“, Наука и икономика, ИУ-Варна, Том I, секция „Икономически растеж, инвестиции и иновации“, стр. 532-542, ISBN: 978-954-21-1037-8.*

VI. СПРАВКА ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА МИНИМАЛНИТЕ НАЦИОНАЛНИ ИЗИСКВАНИЯ ПО ПРАВИЛНИКА ЗА ПРИЛАГАНЕ НА ЗАКОНА ЗА РАЗВИТИЕТО НА АКАДЕМИЧНИЯ СЪСТАВ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

от докторант Пресиян Илианов Василев

*за изпълнение на минимални национални изисквания за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по област на висше образование
3. Социални, стопански и правни науки,
съгласно чл. 2б от ЗРАСРБ*

I. Студии, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове

№	Публикация	Брой точки за автора
1.	Костова, С., Василев, П. , Димова, И. Характеристика на измамата и особености на извършителя на измами. Алманах Научни изследвания СА „Д. А. Ценов“, Свищов: АИ Ценов, Том 28, Раздел II Глобализация, конкурентоспособност и сътрудничество за интелигентен растеж, стр. 126-156, ISSN: 1312-3815	5

II. Статии, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове

№	Публикация	Брой точки за автора
1.	Василев, П. Развитие на одита в контекста на Индустрия 4.0. Годишен алманах Научни изследвания на докторанти СА „Д. А. Ценов“, Свищов: АИ Ценов, Том XI, книга 14, стр. 336-348, ISSN: 1313-6542	10
2.	Василев, П. Организационни подходи за минимализиране на киберрисковете при одиторската дейност. Годишен алманах Научни изследвания на докторанти, Свищов: АИ Ценов, Том XII, книга 15, стр. 174-189, ISSN: 1313-6542	10

III. Доклади, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове

№	Публикация	Брой точки за автора
1.	Василев, П. Превантивността – ефективен принцип за идентифициране на риска от измами при одита. Сборник с доклади от научно-практическа конференция Счетоводство, одит и финанси в променящия се свят, издателство Наука и икономика, ИУ-Варна, стр. 509-520, ISBN: 978-954-21-1001-9	10

VII. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователна и научна степен „доктор” по научна специалност: Счетоводна отчетност, контрол и анализ на стопанската дейност (контрол), декларирам:

1. Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема: „Методически инструментариум за идентифициране на риска от измами при външния одит в публичния сектор” са оригинални и не са заимствани нерегламентирано от изследвания и публикации, в които авторът няма участия.

2. Представената от автора информация във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки и др., съответстват на обективната истина.

30.11.2020 г.

Гр. Свищов

Декларатор:.....

(Пресиян Василев)